

С67

1863

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

СОТНИЧЕНКО ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

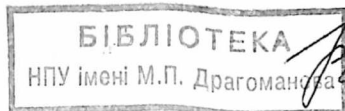
УДК:372.894

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРУВАННЯ ЗНАТЬ
З ІСТОРІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Спеціальність : 13.00.02 – теорія та методика навчання історії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук.

Київ - 2000

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310528

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент

Ладиченко Тетяна В'ячеславівна,

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
методики викладання історії і суспільно-
політичних дисциплін.

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, доцент

Пометун Олена Іванівна,

Київський інститут внутрішніх справ,
професор кафедри соціальної педагогіки;

- кандидат педагогічних наук

Ващенко Людмила Миколаївна,

завідувач науково-методичного центру
експериментальної педагогіки Головного
управління освіти Київської міської державної
адміністрації.

Провідна установа - Київський Міжрегіональний інститут удосконалення
вчителів імені Бориса Грінченка.

Захист відбудеться "5" 10 2000 р. о _____ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 в Національному педагогічному
університеті імені М.П. Драгоманова (06601, м. Київ, вул. Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного
педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (06601, м. Київ, вул.
Пирогова, 9).

Автореферат розісланий " ____ " _____ 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради _____ Г. О. Козачук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність тем полягає у необхідності встановлення певної відповідності методики викладання історії в загальноосвітніх школах країни до вимог сучасного життя в умовах зростаючого впливу тенденцій розвитку високотехнологічного постіндустріального суспільства, нових концептуальних поглядів на вивчення історії в загальноєвропейському і світовому просторі, збільшення інформативної насиченості навчального матеріалу, особливо в країнах, що набули суверенітету після розпаду Радянського Союзу.

Високий рівень інформативної насиченості практично всіх галузей взаємної діяльності людини, суспільства і держави потребує на практиці високої раціоналізації не тільки цих взаємодій, а й раціоналізації їхніх активних виявлень, формування досконалого знання системно-структурного принципу всіх форм існування матеріального світу і організації життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Раціональна організація продуктивної життєдіяльності окремої людини, як і всього суспільства в цілому, передбачає насамперед мобілізацію всіх матеріальних та інтелектуальних сил на вирішення конкретних і реальних задач у визначені терміни, інакше результати їх вирішення втрачають свою актуальність. Необхідно акцентувати увагу під час навчально-пізнавальної діяльності на формування в учнів раціонального підходу до визначення причин мотивації того чи іншого історичного процесу, вміння проаналізувати процес на всіх етапах його перебігу, а також правильно спрогнозувати результат у вигляді кінцевої форми, з усіма його кількісними і якісними показниками. Крім того, учень повинен чітко собі уявляти, як, за якими законами взаємодіють ці структурні складові, як діють механізми цих взаємодій і перебігає процес в цілому.

Методика ж викладання суспільствознавчих наук на сьогодні організована в класично-традиційному дусі, до вимог сучасного етапу технологічного прогресу адаптована недостатньо і, як наслідок, результати навчання, тобто знання, не відповідають реальній картині життя. А точніше кажучи, знання відповідають відносно реальній картині життя вчорашнього, а то й позавчорашнього. Актуальність же знань, як кінцевого продукту навчально-пізнавальної діяльності учнів, значною мірою обумовлюється методами їх здобуття і формування. Саме тому отримані сьогодні знання нерідко не можна високоефективно використати

для практичного контакту з процесами, що відбуваються у суспільстві та державі на сучасному етапі. Це й буде саме той вірус помилковості, який закладається на самому початку навчального процесу, а в майбутньому призводить до широкомасштабних стресів на соціальному рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри методики викладання історії та суспільно-політичних дисциплін НПУ імені М.П. Драгоманова "Зміст історичної освіти у загальноосвітній школі. Методика викладання історії України та всесвітньої історії" (затверджено на засіданні кафедри, протокол №5 від 25.12 1996 року). Це дослідження здійснене у контексті педагогічного експерименту, що проводиться на базі гімназії №143 м. Києва за наказом начальника Головного управління освіти Київської міської державної адміністрації від 20 серпня 1997 року. Темою педагогічного експерименту є "Розвиток здібностей самостійної навчальної діяльності учнів в середніх та старших класах." Термін експериментальної роботи – 1997-2000 рр.

Дисертація є також і результатом дослідження одного з напрямків науково-дослідної теми Київського Міжрегіонального інституту удосконалення вчителів імені Б. Грінченка "Теоретичні та методичні основи удосконалення систем навчання та виховання в галузі загальної середньої освіти", затвердженої Вченою радою КМІУВ 18 жовтня 1999 року, протокол №2.

Тема дисертації затверджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №5 від 20 червня 2000 року).

Мета і задачі дослідження. *Метою дослідження* є визначення і наукове обґрунтування доцільності структурної раціоналізації процесу навчання історії, його методичної бази в загальноосвітній середній школі. Під раціоналізацією розуміється організація вивчення історії в школі за тематичними модулями, структурний аналіз навчального матеріалу і побудова структурної моделі знань.

Основним завданням дослідження є розробка і випробування комплексу логічно і послідовно пов'язаних між собою методик, які організують принципово нову раціональну технологію структурного формування знань. Задачі дослідження впливають з робочої **гіпотези**, яка полягає в тому, що:

- використання технології побудови форми знань дозволить не тільки сформувати в учня стійкий алгоритм самостійної роботи з навчальним матеріалом, а й значно скоротити час на його обробку, систематизацію та аналіз;

- технологія також дозволить учням в основному самостійно організувати свою навчально-пізнавальну діяльність за незначною допомогою учителя, який буде виступати в ролі наукового консультанта і організатора навчального процесу;

- технологія повинна виконувати роль своєрідної матриці, яка дозволить раціонально і логічно обробити інформацію, перетворити її на знання, актуалізувати їх, надати цим знанням форму і ефективно використати їх на сучасному етапі;

- навчально-пізнавальна діяльність учнів, організована за такою технологію формування знань, активно сприятиме розвитку основних психічних властивостей учнів, що повинно випереджувати подібний процес, коли навчання відбувається за традиційними формами.

Об'єктом дослідження є процес структурування знань при вивченні історії в школі.

Предметом дослідження є дидактичні основи структурування знань з історії в загальноосвітній школі.

Методи дослідження:

- теоретичні методи (системно-структурний аналіз і синтез, моделювання);
- емпіричні методи (педагогічний експеримент, діагностика, узагальнення практичного досвіду, анкетування);

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що було розроблено систему методик вивчення, аналізу і закріплення навчального матеріалу з історії на основі раціонального структурування навчально-пізнавальної діяльності учнів та її кінцевого результату – **знань**.

Методики мають значення для учня і учителя не тільки як інструмент структурування та аналізу змісту навчального матеріалу, а й як джерело інформації про структурну будову предмета вивчення, закономірність і особливості перебігу історичних процесів.

Крім того, як показують результати психодіагностування учнів, технологія може служити як інструмент ґрунтового розвитку творчих здібностей учнів.

Зроблена спроба оформити знання як кінцевий результат науково-пізнавальної діяльності учня у вигляді конкретної моделі. Ця модель має конкретну форму, адаптовану до світоглядних стереотипів, що значно полегшує її сприйняття на рівні структурного аналізу, тобто дозволяє учневі легко розібратися у структурі об'єкта вивчення, побачити його цілісну форму та внутрішню організацію. Крім того, форма структурної моделі знань не є жорстко рекомендованою, вона може трансформуватися в інші моделі щоб тільки зберігався базовий принцип її побудування - "Від проблеми через процес до результату".

Встановлено логічний взаємозв'язок між відповідними структурними складовими змісту навчання, характерними ознаками історичного періоду і моделі знань через конкретну і спеціально для цього призначену методику. Це все сприяє створенню трирівневої організації навчально-пізнавальної діяльності: перший рівень - структурна організація, впорядкування та систематизація навчального матеріалу, другий - організація аналітичної роботи зі структурними складовими за допомогою спеціальних методик і третій - формування структурної моделі знань.

Практичне значення одержаних результатів полягає у створенні, науковому обґрунтуванні і практичному випробуванні раціональної методики структурного формування знань. Створено новий методичний інструментарій вивчення суспільних предметів в середніх навчальних закладах, який ґрунтується на принципах раціоналізації навчально-пізнавального процесу, аналізу структурних складових і формування навичок до оригінальної творчої діяльності, результатом різноаспектного прояву якої має стати структурна модель знань. Технологія також дозволяє учням роботи елементарні прогнози на розгортання майбутніх процесів у державі і суспільстві на основі виявлених закономірностей і механізмів взаємодій в історичному процесі.

Нова технологія являє собою цілий комплекс методичних прийомів. Вона почала систематизовано і регулярно використовуватися з нового 1998/1999 навчального року в середніх та старших класах гімназій № 143 і № 299 міста Києва, а з 1999/2000 навчального року проходить випробування і в таких середніх навчальних закладах, як навчально-виховний комплекс "Райдуга" (м. Ялта), гімназія міста Котовськ, а також ще в п'яти сільських середніх школах Одеської області.

Системність використання методики полягає у послідовності впровадження головної ідеї педагогічного експерименту – *формування вмінь і навичок учнів до самостійної навчальної діяльності*. Від простої операції до найскладнішої учень просувається у засвоєнні навчального матеріалу. Спочатку він вчиться формувати уявлення про історичний період, потім навчається аналізувати його структурні складові і, врешті, скласти структурну модель знань, яка й є логічним завершенням його продуктивної інтелектуальної діяльності.

Ця модель є своєрідною «матрицею», в яку можна вкласти інформацію про *різні* історичні процеси, що відрізняє її від попередніх спроб формування знань. Наприклад, В. Шаталов пропонував створювати систему опорних сигналів на кожен *окремий* процес, на кожне явище, що заперечувало створенню універсального алгоритму при вивченні навчального матеріалу.

Головним результатом роботи за цією технологією є те, що учні починають бачити не тільки весь історичний період в цілому і його структурні складові, а й механізми взаємодій у цьому процесі. Тобто, у процесі опанування навчального матеріалу за раціональною методикою формується вміння бачити розгортання історичних подій у динаміці взаємодій всіх структурних складових історичного явища.

На сьогодні технологія в цілому готова до практичного використання в загальноосвітній середній школі. Рівень розумового сприйняття учнями конкретних методик дозволяє застосовувати їх під час вивчення навчального матеріалу з історії. Педагогічний досвід автора дослідження, набутий при структуруванні змісту навчального матеріалу з історії, а також знань, як кінцевого продукту навчально-пізнавальної діяльності учнів, було схвалено рішенням Вченої ради Київського міжрегіонального інституту вдосконалення учителів і його матеріали внесено до міжрегіональної картотеки перспективного педагогічного досвіду як такі, що заслуговують на поширення і використання у практичній роботі освітніх установ (авторське свідоцтво, реєстраційний № 99 від 9 березня 1999 року).

Особистий внесок здобувача. Ідея раціоналізації процесу формування знань і побудова його структурної моделі саме у такому вигляді належать автору цього дослідження. Автором також розроблені всі методики поетапного і раціонального вивчення матеріалу від формування цілісного уявлення про історичне явище і до створення структурної моделі знань про об'єкт вивчення.

Важливе місце у комплексній розробці проблеми посідають допоміжні методики, які мають призначення відповідним чином підготувати учня до роботи з раціональною методикою, що спрямовує його мислення на аналітичну творчу діяльність. Результатом такої діяльності має стати не тільки структурна модель знань, як кінцева мета всієї його роботи, а й опанування структурно-логічною схемою послідовного розгортання історичного процесу з визначенням його закономірностей, механізмів взаємодій, що гармонійно з'єднують ці структурні складові в єдину і цілісну систему.

До таких методик належать роботи "Художник-режисер", "Історичне доміно", "Конструктор", практична робота "Аналітик". Розробка і створення цих методичних прийомів проведена у співавторстві з учителем гімназії №299 міста Києва Ільюшиною Ольгою Володимирівною.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційних досліджень були оприлюднені на науково-практичній конференції з питань реформування національної освіти, що проходила Головним управлінням освіти Київської міської держадміністрації у квітні 1998 року, на Всеукраїнському конкурсі "Учитель року за фахом – 98", на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей" (Одеса, грудень 1999 року), на Сьомій міжнародній міждисциплінарній конференції з юдаїки (Москва, січень 2000 року), а також на нарадах методичних об'єднань учителів історії міста Бровари, Мінського, Жовтневого і Ленінградського районів міста Києва. Крім того, було проведено практичні заняття з технології формотворення знань з учителями історії в містах Севастополь (інститут післядипломної освіти), Ялта (навчально-виховний комплекс "Райдуга"), Дніпропетровськ (гімназія №144), з учителями та студентами на конференції з питань викладання Голокосту в школах України (Київ, червень 2000 року, Пуща Водиця).

Структура дисертації, яка викладена на 207 сторінках комп'ютерного набору, містить вступ, основну частину, загальні висновки та список використаних наукових джерел - 242 одиниці. Основний зміст дисертації, викладений на 160 сторінках, складається з трьох розділів: "*Структурування знань у процесі вивчення окремих предметів в школі як педагогічна проблема*", "*Загальна методика дослідження проблеми*", "*Методичні основи структурного формування знань у процесі вивчення історії*." Кожен з розділів складний за змістом, тобто

має структуру, логічно поділяючись на підрозділи, кількістю 2:3:3 відповідно до кожного розділу. Значне місце в дисертаційній роботі займають ілюстрації (таблиці, схеми) та методики загальною кількістю 12 і 7 відповідно.

Бібліографію дисертації складають 242 найменування джерел. Серед них іноземні та вітчизняні. Останні поділяються на джерела дорадянського, радянського і пострадянського періоду. Це монографії, брошури, статті у наукових виданнях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми і вибір теми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання роботи, висвітлено методи; вказано на наукову новизну, теоретичне і практичне значення дослідження, сформульовані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі дисертації розглянуто методологічні та теоретичні основи дослідження, а також зроблено аналіз сучасного стану структурування знань у процесі вивчення історії у загальноосвітній школі.

Методологічні та теоретичні основи дослідження розглядалися у безпосередньому і логічному зв'язку зі структурою процесу навчання. Такий підхід дозволив правильно побудувати процес дослідження визначеної теми. Було вивчено і проаналізовано питання про те, за допомогою яких методів найдоцільніше проводити дослідження. Значна увага питанням раціоналізації та оптимізації навчального процесу періодично приділялася на різних етапах розвитку вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки. В дисертації розглянуто такі періоди розвитку цієї думки, що припадають на кінець XIX століття, 20 - 30 роки XX століття а також повоєнний радянський та пострадянський періоди.

Відзначено, що проблема формування повного знання при збільшенні інформації про об'єкт вивчення неодноразово піднімалася на різних етапах і добре відома педагогам. Така ситуація була характерна, наприклад, для кінця XIX століття. Це сприяло підйому активності педагогів в інноваційній роботі з метою раціоналізації навчально-пізнавального процесу. Цікавими в цьому плані є підходи до викладання історії професора Санкт-Петербурзького університету М. Карсєва щодо блочного вивчення матеріалу з кожної конкретної проблеми, напрямку, періоду, регіону.

Практично на всіх етапах розвитку педагогічної думки особливе місце посідає проблема формування апарату категорій і понять, за допомогою якого організується навчально-пізнавальний процес. Багато уваги цьому приділено в першій чверті XX століття в прогресивних методичних концепціях таких відомих викладачів, як Н. Державін, Н. Піксанов, Б. Греков та інші.

Приділено значну увагу вивченню питання системності і структури знань, оскільки це позитивно впливає на формування повного знання про об'єкт вивчення, сприяє розвитку здібностей самостійної навчальної діяльності учня, створенню алгоритму такої діяльності. Цікавою у цьому плані є наукова праця Й. Лінгарта (Процесс и структура человеческого учения. - М., 1970. - С.571), в якій він розкриває структуру навчання, виділяє його структурні складові у конкретизованій формі, що безпосередньо відповідає темі дослідження.

Аналіз сучасного стану структурування знань було зроблено на основі опублікованих у педагогічній пресі матеріалів за темою дослідження, а також методом практичного вивчення цього питання безпосередньо в школах, в яких використовується метод структурування. Це ті школи, які працюють за модульно-розвивальною системою А. Фурмана, авторська школа М. Гузика, а також практичний досвід окремих учителів-новаторів України в містах Київ, Одеса, Житомир, Севастополь, Ялта, Харків, Дніпропетровськ, Запоріжжя.

Іноземний педагогічний досвід з цього питання вивчався за допомогою періодичних видань, педагогічної преси, а також шляхом безпосереднього спілкування з педагогами-практиками з-за кордону під час робочих зустрічей та міжнародних наукових конференцій з питань освіти.

Найбільше уваги питанням раціоналізації навчальної діяльності шляхом структурування приділяється в країнах колишнього Радянського Союзу, зокрема в Україні. Найбільшого досвіду в цьому плані набуто в напрямі структурування навчально-виховного процесу. Створено багато експериментальних педагогічних майданчиків в різних школах України, де результативно працюють над питанням раціональної організації навчально-виховної діяльності шляхом структурування самого процесу за так званою модульно-розвивальною системою.

Значна увага приділяється структуруванню змісту навчального матеріалу. Але майже не приділено належної уваги кінцевому продукту навчально-пізнавальної діяльності учня - знанням. Логіка дослідження підказує, що оскільки структурується навчально-виховний процес, зміст навчального матеріалу,

отже, може підлягати структуруванню і кінцевий продукт навчально-пізнавальної діяльності - знання. Теоретично це не вступає у протиріччя з науковим визначенням знання як категорії. У переважній більшості енциклопедичної та довідникової літератури знання визначається як результат процесу пізнання, який фіксується у формі відповідних знаків.

Отже, знання є зафіксованими у певній формі, а форма є засобом існування і виявлення змісту. Термін "форма" використовується також для визначення внутрішньої організації змісту, у нашому випадку, знань, а це пов'язує його з поняттям *структури*. Таким чином, знання має структуру і поза формою існувати не може. Виходячи з цього, і було теоретично обґрунтовано поставлене завдання розробити таку методику вивчення навчального матеріалу, яка дозволила б побудувати не тільки модель форми знань, а й наповнити її відповідним змістом.

В другому розділі розкрито процес розробки методичного апарату дослідження та його основні результати. Основне завдання цього дисертаційного дослідження зумовлює вирішення трьох ключових питань:

- структурування об'єкту вивчення;
- формування знань шляхом аналізу визначених структурних складових;
- створення структурної моделі знань.

Визначення методів проведення дисертаційного дослідження також логічно обумовлено його основним завданням - розробкою і випробуванням комплексу логічно і послідовно пов'язаних між собою методик, які організують технологію структурного формування знань. Під час даного дослідження використовувалися як **теоретичний**, так і **емпіричний** методи. Це забезпечило максимально оптимальний хід роботи, бо цілком логічним є підтвердження теоретичних викладок і гіпотез результатами їх практичного випробування. Дослідження має міждисциплінарний характер, оскільки спектр вивчення проблеми охоплює історію як предмет шкільного курсу та теорію і методику її вивчення в школі.

Основу **теоретичної** бази цього дисертаційного дослідження складає **структурно-системний метод**. Обраний метод складається з двох напрямів аналізу - аналіз проблеми як цілісної система і аналіз її складових, тобто, вивчення її структури. Цей метод повніше відповідає характеру і завданню роботи. Крім того, він дозволяє не тільки провести теоретичну частину дослідження, а й розробити методику аналізу змісту основних структурних складових об'єкту ви-

вчення. Сам процес формування знань при вивченні історії в школі представляється як цілісна система, і тому його дослідження проводиться у напрямі системного підходу вказаного методу. Та ж частина роботи, в якій конкретно вирішується питання поетапного створення форми знань, успішно виконується за допомогою структурної частини методу.

В основу **емпіричного** методу дослідження покладено педагогічний експеримент, який проводиться на базі експериментального педагогічного майданчика гімназії №143 Мінського району міста Києва з серпня 1997 року. Тема педагогічного експерименту - "Розвиток здібностей самостійної навчальної діяльності учнів середніх і старших класів." Завдання експерименту відпрацьовувалося на вивченні предмету історії. Методичною основою розвитку здібностей самостійної навчальної діяльності стала технологія формотворення знань, що була розроблена автором дисертації. Згідно Положення про педагогічний експеримент на його відповідних етапах проводилося діагностування, позитивні результати якого і є наочною ілюстрацією ефективності структурування знань при вивченні історії в школі.

Модель форми знань як ключової категорії навчального процесу, складається з кількох складових. Необхідно ці складові визначити, обґрунтувати (довести), що саме таке визначення є найправильнішим і логічним, підтвердити це визначення певними асоціативними уявленнями з інших, бажано споріднених, галузей гуманітарної діяльності людини. Тобто, принцип структурування не повинен бути строго спеціалізованим, орієнтованим виключно на вивчення предмету історії, а повинен мати універсальніший характер.

Структуруванню підлягає історична ера, епоха, історичний період, історичний процес, а також їхні складові, такі, як етап, фаза, історичний момент, історична ситуація (обставини, умови), механізми взаємодій між визначеними структурними складовими. Структуруванню також можуть підлягати і основні компоненти історичного явища: історична проблема, історичний процес, його рушійні сили процесу, результати історичного процесу. Рівень структурування, його глибина залежать від завдання, яке ставить перед собою учитель, від інтелектуальної спроможності класу, від навчальної програми і часу, який відведений на її засвоєння.

Зміст, характер, особливість цих методів дослідження зумовлені ключовим завданням, яке має вирішуватися за допомогою методики структурного форму-

вання знань. Вивчення визначеного історичного періоду починається з формування цілісного уявлення про нього, продовжується його структуруванням, аналізом структурних складових та формуванням знань про них і, врешті, закінчується побудовою структурної моделі знань, яка наповнюється результатами аналізу змісту структурних складових.

Заключна технологічна операція - формування структурної моделі знань - є основним підсумком продуктивної творчої діяльності учителя й учня. Отже, вимальовується чітка схема послідовності вивчення предмета історії в школі.

Рис.1 Схема послідовності вивчення предмета історії в школі

Логічна послідовність завдань, що пропонується для вирішення під час вивчення предмета історії в школі, значною мірою визначає методи дослідження. Враховуючи те, що цей метод вивчення історії пропонується для учнів загальноосвітньої школи, яких в Україні переважна більшість, методи дисертаційного дослідження повинні бути оптимальними, класичними, які вже пройшли випробування практикою. Тобто, щоб і результати такої роботи не змушували виводити учнів під час вивчення шкільного курсу історії у зовсім іншу площину мислення, а лише сприяли оптимізації і раціоналізації процесу навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Щодо послідовності проведення дослідження, то воно має дедуктивний характер, тобто, спочатку вивчається проблема в цілому, виявляються її характер і закономірності, створюється загальна і цілісна картина. Результати і висновки, отримані на першому етапі вивчення проблеми як цілої системи, є відправними даними для її подальшого дослідження на структурному рівні. Отже, перший етап дослідження за структурно-системним методом повинен дати картину цілісного уявлення проблеми, що вивчається, другий - уявлення про структурну будову процесу формування знань і про шляхи її практичного вирішення. Під ви-

рішенням розуміється створення методик формування цілісного уявлення про об'єкт вивчення на уроці історії, структурного уявлення і методики аналізу основних структурних складових з метою побудови моделі знань.

У першу чергу застосовується метод системного дослідження проблеми як цілісного явища, тобто формування логічно-послідовного розташування локальних методик дисертаційного дослідження. Отже, йдеться від проблеми формування історичного знання в школі через її розв'язання сьогодні до досягнення бажаного результату з тим, щоб цей результат не тільки задовольняв потреби сьогодення, а й мав тривалу перспективу свого використання. Цей метод є базовим, він триває протягом всього процесу дослідження, і на ньому ґрунтуються інші методи. Метод системного аналізу має призначення скласти цілісне уявлення всього дослідження від визначення проблеми формування знань з історії в школі на сучасному етапі через процес її розв'язання до якісно відмінного нового результату.

Другим, не менш важливим, є метод структурування процесу дисертаційного дослідження, як складова частина структурно-системного методу. Метод структурування змісту процесу дослідження логічно доповнює базовий метод і спрямований на методичну розробку процесу переходу від проблеми формування знань з історії в школі до якісно нового прогнозованого результату. До основних складових методу структурування процесу дослідження належать такі його компоненти:

- формування структурного мислення;
- структурування змісту навчального матеріалу;
- рівнева диференціація знань;
- аналіз структурних складових об'єкту вивчення;
- формування структурної моделі знань.

Цей метод базується на системному методі дисертаційного дослідження, без якого він не може бути ефективно використаним. Саме поєднання цих двох аспектів і є визначальним на всьому етапі дослідження. Методи не тільки гармонізують один з одним, а й являють собою майже абсолютну подібність до методики формування структурної моделі знань. Це значить, що сама проблема досліджується так само, як і вивчається навчальний матеріал за новою методикою, як і формується структурна модель знань. Дослідження проблеми за цими методами дозволило принципово визначити технологію організації навчально-

пізнавального процесу, результатом якого повинні стати знання, зафіксовані у формі та мають відповідні параметри і чітку структуру.

У третьому розділі викладаються погляди автора на методичні основи структурного формування знань з історії у загальноосвітній середній школі за сучасних умов.

У розділі розкривається послідовність процесу формування структурної моделі знань при вивченні історії в школі. Виходячи з того, що предметом вивчення історії є цілісне, логічно обумовлене і завершене історичне явище, організувати і починати навчально-пізнавальну діяльність слід з формування цілісного уявлення про об'єкт вивчення. На першому етапі навчального процесу в учнів формується загальне (цілісне) уявлення про об'єкт вивчення (певне історичне явище). В результаті учні повинні засвоїти визначення основного змісту предмета вивчення, його часові та просторові координати, причини, що його зумовили, обставини виникнення і перебігу, форми існування, результати та його наслідки. Систематичне використання такої схеми формування цілісного уявлення про об'єкт вивчення сприяє утворенню стійкого алгоритму дій. При цьому рекомендується починати з формування цілісного уявлення зразу про весь курс вивчення історії в кожному класі, потім переходити до логічно завершених структурних складових і так до вивчення конкретної теми.

Наступним етапом є формування структурного уявлення про предмет вивчення. Це вже є першим рівнем аналізу, тобто першим кроком на шляху формування повного знання про об'єкт вивчення. За допомогою спеціальної методики учень розкладає цілісний історичний період на вихідний, основний і заключний етапи, в яких логічно закладено відповідно історичну проблему, історичний процес і результат історичного процесу. Це основні компоненти структурної будови історичного явища як предмета вивчення.

Після того, як буде чітко визначено структурну будову змісту навчального матеріалу, можна переходити до аналізу змісту його структурних складових. Спочатку пропонується проаналізувати проблему, що зумовила те чи інше історичне явище, потім процес, що був цією проблемою викликаний, і, нарешті аналізується результат завершення історичного процесу та його наслідки. Це можна передати схематично:

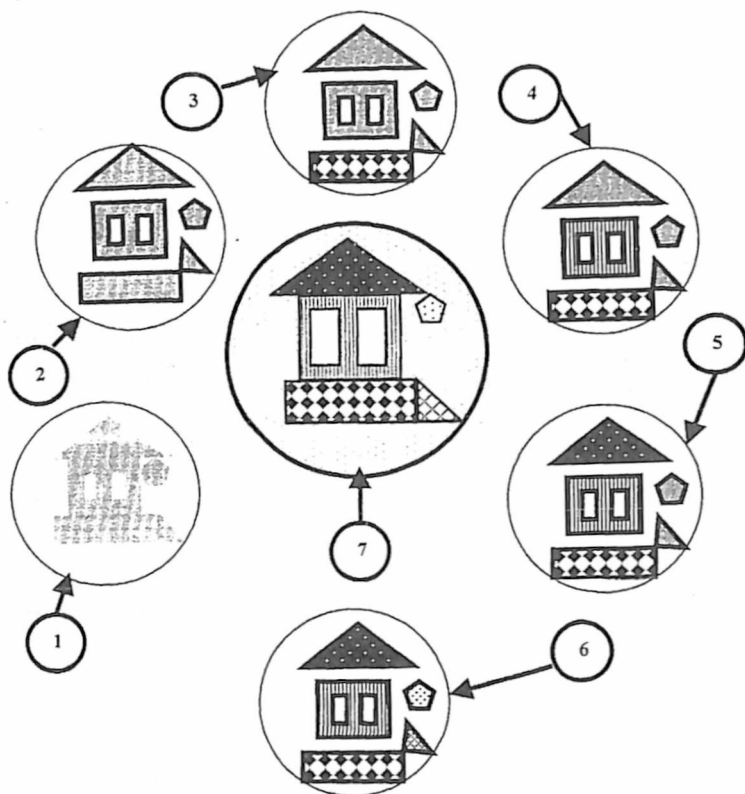

Рис.2 Схема послідовності формування структурної моделі знань:

- 1 - формування загального (цілісного) уявлення про історичне явище;
- 2 - формування структурного уявлення про історичне явище;
- 3 - визначення та аналіз історичної проблеми, що зумовила це явище;
- 4 - визначення та аналіз історичного процесу, викликаного проблемою;
- 5 - визначення результатів історичного процесу;
- 6 - визначення та аналіз механізмів взаємодій в історичному процесі;
- 7 - формування структурної моделі знань.

Результати аналізу структурних складових і є тим змістом, яким буде наповнюватися структурна модель знань. Беручи за основу легкість сприйняття й запам'ятовування типових форм, більш звичних і більш адаптованих до свідомості дитини, автор пропонує фіксувати зміст (результати аналізу структурних складових) в знаковій формі ідеї будинку, як символу спокою, добробуту, впевненості. Крім того, логіка будови житла є подібною структурі історичного явища, яке починається з проблеми, закладеної в умовний "фундамент", продо-

вжучься процесом, розгортання якого нагадує побудування стін будинка і закінчується результатом, так же, як і дім, закінчується зведенням даху. Приблизно таку умовну знакову форму повинно мати знання про історичне явище, що її учень має побудувати за методиками, запропонованими автором дисертаційного дослідження.

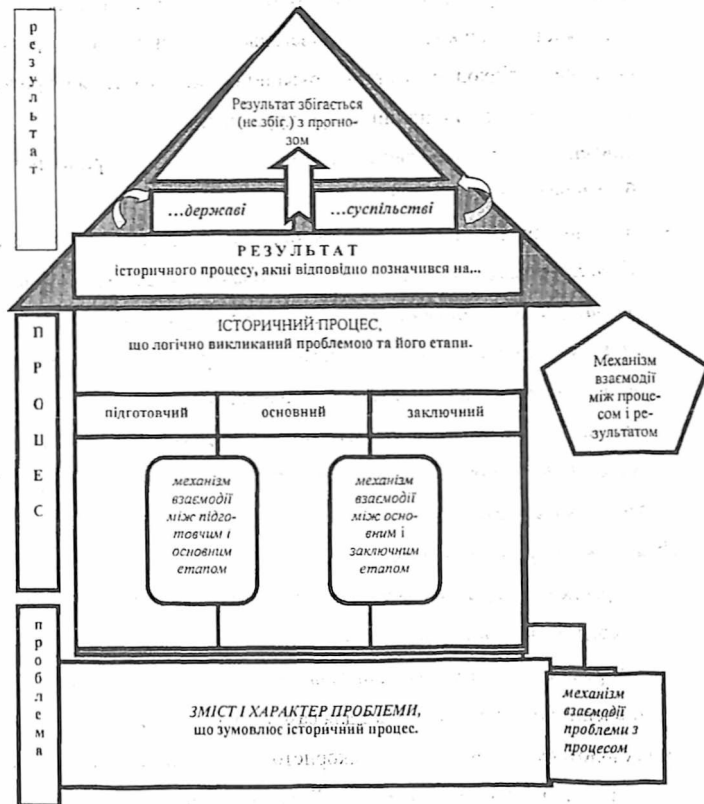

Рис.3 Структурна модель знань.

ВИСНОВКИ

У дисертації зроблене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що виявляється у визначенні дидактичних основ структурування знань з історії в загальноосвітній середній школі. Поставлена задача вирішена позитивно, її результат складається з двох аспектів: наукового та практичного.

Науковий результат роботи дав змогу визначити дидактичні основи структурування знань з історії. До них автор відносить такі основні положення:

- основною структурною одиницею предмета вивчення є тема, розділ або тематичний модуль, розроблений учителем;
- основною структурною одиницею знань, які учень набуває під час вивчення історії в школі, є *цілісне* (загальне) уявлення про історичне явище;
- основними підходами у структуруванні об'єкта вивчення є хронологічний та компонентний принципи структурування;
- вивчення історичного явища повинно відбуватися за принципом "від проблеми через процес до результату";
- вивчення предмета і формування знань відбувається у такій послідовності: *цілісне* (загальне) уявлення про історичне явище; *структурне* уявлення, *завершене знання* як результат аналізу структурних складових;
- прийомом актуалізації та конкретизації набутого учнем знання є надання йому конкретної форми з чітко визначеною структурою і параметрами;
- учитель самостійно обирає таку форму і структуру навчальних занять та методів навчання, які забезпечать найбільшу ефективність у структуруванні знань з історії;

Практичні результати роботи:

- розроблено спеціальну методику структурного формування знань з історії в середній загальноосвітній школі;
- створено схему алгоритму навчально-пізнавальної діяльності учнів як при вивченні історії в школі, так і для самостійного вивчення предмета.

Ця технологія сьогодні успішно використовується учителями історії в школах в цілому або за окремими елементами. Результати діагностування показали високий рівень розвитку мовлення, мислення, творчих здібностей учнів, що навчаються за такою технологією. Навчальна програма, незважаючи на вимушені пропуски уроків, не тільки виконана повністю, а ще й залишився час на вдосконалення знань, вивчення додаткового матеріалу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сотниченко В. Тема "Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 - середині 50-х рр." (11 кл.) У контексті педагогічного експерименту. // Історія в школі. - №1.- К., 1998.- С.19-26;

2. Сотниченко В., Льюшина О. Використання художньо-образних уявлень як прийом формування історичних знань на прикладі теми "Громадянська війна у США 1861 - 1865 рр." // Історія в школі. - №2.- К., 1998.- С.20-26;
3. Сотниченко В., Льюшина О. Практична робота "Аналітик" з навчальним матеріалом на уроках історії (на прикладі тем "Московське царство в XVI ст.", "Московська держава в XVII ст.", 8 клас. // Історія в школі.- №3.- К., 1998.- С.20-24;
4. Сотниченко В., Льюшина. Бізнес-фестиваль на уроці історії. // Історія в школі. - №4.- К., 1998.- С.15-17;
5. Сотниченко В. Рейтингова система оцінювання результатів навчальної діяльності учнів: сутність і значення. // Історія в школі. - №5-6.- К., 1998.- С.28-30;
6. Сотниченко В. Деякі проблеми вивчення історії в школі. // Історія в школах України. - №1.- К., 1998.- С.32-35;
7. Сотниченко В. Структурування знань при вивченні історії в школі. // Історія в школі. - №10.- К., 1998.- С.10-13;
8. Сотниченко В. Знання - реальний продукт і інтелектуальна власність учня: шляхи і проблеми його формування. // Історія в школі. - №1-2.- К., 1999.- С.24;
9. Сотниченко В. Система оцінювання в школі: проблеми модернізації. // Історія в школі. - №5.- К., 1998.- С.20-22;
10. Сотниченко В. Диференціація процесу формотворення знань на основі структурування змісту навчального матеріалу (на прикладі теми "Перша світова війна", 10 кл.). // Історія в школі. - №7.- К., 1999.- С.25-28;
11. Сотниченко В. Організація і планування вивчення програмного матеріалу з історії методом структурування його змісту (на прикладі навчального курсу з історії України для 7 кл.). // Історія в школі. - №7.- К., 1999.- С.21-24;
12. Сотниченко В. Проблема створення форми знань при вивченні історії в школі. // Історія в школі. - №10.- К., 1999.- С.20-26;
13. Абаймов В., Сотниченко В. Тема: "Облаштування повоєнного світу. Версальсько-Вашингтонська система." Розробка уроку за технологією формотворення знань. (Всесвітня історія, 10 кл. частина перша). // Історія в школі. - №11.- К., 1999.- С.19-23;

14. Абаїмов В., Сотниченко В. Тема: "Облаштування повоєнного світу. Версальсько-Вашингтонська система." Розробка уроку за технологією формотворення знань. (Всесвітня історія, 10 кл., частина друга). // Історія в школі. - №1.- К., 2000.- С.17-24;
15. В. Сотниченко. Виховання толерантності на уроках історії. // Історія в школах України. - №2.- К., 2000.- С.31-36;

АНОТАЦІЯ

Сотниченко В.М. Дидактичні основи структурування знань з історії в загальноосвітній школі.

Дисертація у вигляді рукопису на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 - теорія та методика навчання історії. - Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2000.

Захищається рукопис, присвячений проблемі структурування знань як кінцевого продукту навчально-пізнавальної діяльності учнів. В дисертації розроблено новий напрямок організації навчально-пізнавальної діяльності – формотворення знань, в основі якого лежить ідея про те, що знання мають структуру, а тому поза формою існувати не можуть. Практична розробка цієї ідеї подається у вигляді технології формотворення знань. Базовим положенням розробленої технології є обґрунтування способу існування знань. Знання є особливою формою існування результатів аналізу навчальної інформації про об'єкт вивчення. Форма ж логічно має структуру. Спочатку пропонується побудувати модель форми майбутнього знання з тим, щоб чітко уявляти собі послідовність і зміст аналізу навчального матеріалу, який пропонується шкільними підручниками історії. Потім, коли така модель вже побудована і чітко визначена її структурна будова, вона заповнюється конкретним змістом - результатами аналізу навчального матеріалу, який проводиться за спеціально розробленою для цього методикою.

Експериментальним шляхом встановлено, що технологія формотворення знань може ефективно використовуватися при вивченні історії в школі. Основні результати праці знайшли впровадження в учбових закладах Києва, Одеської області та Криму і можуть бути використані для розробки навчальних програм, планів, навчально-посібникової літератури.

Ключові слова: структурування, формотворення знань, форма знань, модель форми знань, історичний період, етап історичного періоду, історична проблема, історичний процес, результат історичного процесу.

АННОТАЦИЯ

Сотниченко В.Н. Дидактические основы структурирования знаний по истории в общеобразовательной школе.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02.- теория и методика преподавания истории. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2000.

На сегодня достаточно много внимания уделено вопросам модульной организации учебно-воспитательного процесса в общеобразовательной школе. Логическим продолжением модульной организации является структурирование учебно-воспитательного процесса, а также содержания учебного материала, заложенного в соответствии с действующими учебными программами в учебники и пособия. Однако идея структурирования, с точки зрения автора, не получила дальнейшего развития и логического завершения. Автором предлагается завершить логичную цепь структурированием конечного продукта учебно-познавательной деятельности учащегося - знания.

Защищается рукопись, посвященная проблеме структурирования знания как конечного продукта учебно-познавательной деятельности учащихся. В диссертации разработано новое направление организации учебно-познавательной деятельности - *формообразование знания*, в основе которого лежит идея о том, что знание имеют структуру, а поэтому вне формы существовать не может. Освещается технология формообразования знания, разработанная автором. Суть данной технологии заключается в том, что учащийся с помощью учителя на уроках истории поэтапно формирует знание, придавая ему конкретную форму, которая имеет как внешние, так и внутренние параметры своего измерения.

Формообразование знания на уроках истории происходит в несколько этапов:

- формирование целостного представления об объекте изучения;
- формирование структурного представления об объекте изучения;
- формирование полного знания на основе анализа содержания основных структурных составляющих объекта изучения;
- построение структурной модели полученного знания.

Решение задачи на каждом из обозначенных этапов формообразования знания обеспечивается методиками, специально разработанными автором. Экспе-

риментальным путем установлено, что данная технология может эффективно использоваться при изучении в школе истории и общественно-политических дисциплин. Однако её использование возможно также в тех учебных предметах и дисциплинах, где акцент делается на изучении процессов. Технология была внедрена и опробована в ряде учебных заведений Киева, Одесской области и Крыма..

Основными результатами проведенного диссертационного исследования можно считать:

- научно-теоретическое обоснование основных дидактических принципов структурного формирования знания при изучении истории в общеобразовательной средней школе;
- разработка специальной методики структурного формирования знания на уроках истории в школе;
- создание алгоритма учебно-познавательной деятельности учащихся при изучении истории в школе и для самостоятельного изучения предмета;

Педагогический опыт автора диссертационного исследования, приобретенный в области структурирования содержания учебного материала по истории, а также структурирования знания как конечного продукта учебно-познавательной деятельности учеников, было одобрено решением ученого совета Киевского межрегионального института усовершенствования учителей им. Б. Гринченко, и его материалы внесены в межрегиональную картотеку перспективного педагогического опыта как такие, что заслуживают на распространение и использование в практической работе образовательных учреждений (авторское свидетельство, регистрационный № 99 от 9 марта 1999 года).

Ключевые слова: структурирование, формирование знания, форма знания, модель формы знания, исторический период, этап исторического периода, историческая проблема, исторический процесс, результат исторического процесса.

Annotation

Sotnichenko V.M. Didactic basis for structuring the knowledge of history in the secondary school.

The thesis in the form of a typescript for obtaining the Doctor's Degree of Pedagogical sciences on the specialty 13.00.02. (methods of history teaching). The National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov, Kyiv, 2000.

The typescript, dedicated to the problem of structuring knowledge as a final product of the educational-learning activity of pupils is being defended. The new direction of organizing the educational-learning activity - is worked out in the thesis, it lies in forming knowledge, based on the idea that knowledge has its structure and therefore it can't exist apart from form. The practical working out of that idea is presented in the form of knowledge forming technology.

The basic statement of the developed technology is explaining the way of existing knowledge. Knowledge is a special form of existing results of analyzing the educational information of the subject under study. The form, consequently, has its structure. First, it is suggested to build the model of the further form of knowledge in order to get the clear idea of educational material course and contents analysis, suggested in school textbooks on history. Then when such a model has already been built, and its structural form has been defined, it is filled with definite contents, which is the result of the educational material analysis, being conducted according to the methods, especially elaborated for this purpose.

It has been proved in the experimental way that the technology of forming knowledge can be effectively used while studying history at school. The main findings of this work have been realized in the number of educational establishments in the city of Kyiv, Odessa region and in the Crimea, so that they can be used for creating teaching programs, plans and educational textbooks.

The key words are: structuring, the process of knowledge forming, compound forming of knowledge, the form of knowledge, a model for the knowledge form, a historical period, a stage of a historical period, a historical problem, a historical process, a result of a historical process.